МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

на тему: ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

Виконав: студент IVкурсу,
групи: 6.0531-2
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: Психологія
Воронецький Ігор Романович
Керівник: Мосол Н.О., к. психол. н.
доцент кафедри психології
Рецензент: Грандт В.В., к. психол. н.
доцент кафедри психології

Запоріжжя
2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет: соціальної педагогіки та психології
Кафедра: психології
Рівень вищої освіти: Бакалавр
Спеціальність: 053 Психологія
Освітня програма: Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ:
Завідувач кафедри психології
_____
к. психол. н. доцент Н. О. Губа
«____» _____2025 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ БАКАЛАВРА

Воронецькому Ігорові Романовичу

1. Тема роботи: Психологічні особливості національної ідентичності українців

Керівник роботи: Мосол Н.О., к. психол. н. доцент кафедри психології

Затверджено наказом ЗНУ від 27 січня 2025 року № 134-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи: аналіз літератури

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: проаналізувати психологічну та історичну літературу, в якій розкрито тему становлення національної ідентичності; розкрити сутність поняття національна ідентичність українців; теоретично та емпірично дослідити психологічні особливості становлення національної ідентичності українців; сформувати рекомендації щодо розвитку національної ідентичності українців.

5. Перелік графічного матеріалу: 2 таблиці.

6. Консультанти розділів роботи:

Розділ	Посада, прізвище та ініціали консультанта	Дата, підпис	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Мосол Н. О., доцент		
Розділ 1	Мосол Н. О., доцент		
Розділ 2	Мосол Н. О., доцент		
Висновки	Мосол Н. О., доцент		

Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційноїроботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Збір та систематизація матеріалу	грудень 2024 року	Виконано
2.	робота над вступом	січень 2025 року	Виконано
3.	робота над першим розділом	травень 2025 року	Виконано
4.	робота над другим розділом	червень 2025 року	Виконано
5.	написання висновків	червень 2025 року	Виконано
6.	передзахист	червень 2025 року	Виконано
7.	нормоконтроль	червень 2025 року	Виконано

Студент _____ І. Р. Воронецький

Науковий керівник _____ Н. О. Мосол

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ А. О. Неманежина

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота бакалавра: 52 сторінках, 2 таблиці, 52 джерела.

Об’єкт дослідження: становлення національної ідентичності.

Предмет дослідження: психологічні особливості становлення національної ідентичності українців.

Мета дослідження: теоретично та експериментально дослідити психологічні особливості національної ідентичності українців.

Гіпотеза дослідження: передбачається, що рівень особистісної зрілості українців пов’язаний із рівнем сформованості національної ідентичності, що проявляється через усвідомлення власної належності до українського народу, емоційно-позитивне ставлення до української культури, мови та державності, а також активну громадянську позицію.

Для досягнення і вирішення поставлених завдань нами використано такі методи, як метод аналізу науково-теоретичних джерел, систематизації та узагальнення психологічних даних за обраною темою дослідження, психодіагностичні методи.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше проведено психологічне дослідження становлення національної ідентичності українців, в контексті особистісної зрілості індивіда.

Практичне значення. Результати дослідження мають значне практичне значення, оскільки можуть бути використані для розробки програм з підняття рівня національної свідомості українців та формування національної ідентичності.

ІДЕНТИЧНІСТЬ, НАЦІЯ, НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ.

SUMMARY

Voronetskyi I. R. Psychological features of the formation of national identity of Ukrainians.

Bachelor's qualification work: 52 pages, 2 tables, 52 sources.

Object of research: formation of national identity.

Subject of research: psychological features of formation of national identity of Ukrainians.

Purpose of research: to theoretically and experimentally investigate psychological features of national identity of Ukrainians.

Research hypothesis: it is assumed that the level of personal maturity of Ukrainians is associated with the level of formation of national identity, which is manifested through awareness of one's belonging to the Ukrainian people, an emotionally positive attitude towards Ukrainian culture, language and statehood, as well as an active civic position.

To achieve and solve the tasks set, we used such methods as the method of analysis of scientific and theoretical sources, systematization and generalization of psychological data on the selected topic of research, psychodiagnostic methods.

The scientific novelty of the work lies in the fact that for the first time a psychological study of the formation of national identity of Ukrainians was conducted in the context of the personal maturity of the individual.

Practical significance. The results of the study have significant practical significance, as they can be used to develop programs to raise the level of national consciousness of Ukrainians and form national identity.

Keywords: identity, nation, national identity.

ЗМІСТ

ВСТУП……..7
РОЗДІЛ 1.ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ……..13
1.1Сутність поняття «національна ідентичність українців»…….13
1.2Психологічні особливості становлення національної ідентичності українців…….22
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ…….....35
2.1 Організація проведення дослідження……35
2.2 Результати дослідження рівня сформованості національної ідентичності та рівня особистісної зрілості……...37
2.3 Рекомендації щодо розвитку національної ідентичності українців……...44
ВИСНОВКИ……...47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….49

ВСТУП

Актуальність дослідження. За свою історію Україна пройшла крізь велику кількість подій, які, як в позитивному так і в негативному аспектах, впливали на самоідентичність її громадян. На цей час, Україна знову перебуває у стані боротьби за своє національне «Я» та свою незалежність і соборність. Під час війни, яка триває в нашій державі з 2014 року та після анексії державою-агресором частини української території, поняття національної ідентичності українців має винятково важливе значення. Адже саме національна ідентичність включає в себе фундаментальні компоненти, які визначають націю як унікальне та неповторне соціокультурне етнічне об'єднання.

Національна ідентичність полягає в усвідомленні людиною своєї належності до певної національної спільноти, прийнятті її цінностей, звичаїв і традицій, віри, норм моралі, літератури, мови, культури та історії.

Російсько-українська війна, яка триває має не тільки військовий, але й ідеологічний та інформаційний характери, а тому зміцнення національної ідентичності є першочерговим завданням для збереження української нації та держави.

У психологічному аспекті національна ідентичність має істотний вплив на формування особистості, соціальну згуртованість, етнічну приналежність та внутрішню мотивацію індивіда. Це не тільки соціокультурне, історичне та етнічне явище. Але й психологічний феномен, який вкорінений у свідомості людини та через який розкриваються її емоції, цінності і поведінкові установки відносно своєї держави та свого народу.

Національну ідентичність слід розуміти як складову індивідуальної ідентичності. Усвідомлення людиною себе як частини нації сприяє інтеграції особистості, підвищенню самооцінки, формуванню цілісного образу себе.

Приналежність до національної спільноти створює емоційне відчуття "вкоріненості", підтримки та захищеності. Така людина відчуває, що вона єчастиною чогось великого, що її цінності поділяють інші.

Варто зазначити, що сформована національна ідентичність сприяє розвитку демократичного суспільства, стимулює бажання долучатися до суспільного життя, захищати інтереси своєї держави, брати участь у її соціальному і політичному житті. А також вона є ресурсом психологічної мобілізації, який дає сили протистояти труднощам, зберігати гідність, об'єднуватися для спільної боротьби, у період суспільних потрясінь. Чітка ідентифікація людини з власною нацією є запорукою внутрішньої гармонії особистості в багатокультурному середовищі. Запобігає виникненню когнітивного дисонансу, відчуття втраченого «Я» та почуття меншовартості, на ґрунті національної приналежності. Із впевненістю можна сказати, що національна ідентичність перешкоджає асиміляції та культурній дезорієнтації. Сприяє толерантному ставленню до інших культур та народів, водночас дає змогу зберігати почуття власної гідності та унікальності. Це формує здорову міжетнічну комунікацію та запобігає ксенофобії.

З наведеного випливає, що з психологічної точки зору національна ідентичність є джерелом внутрішньої сили та психологічної стійкості, мотивації до розвитку та захисту своєї держави. Для громадян вона виступає умовою самореалізації, а для держави — важливим ресурсом стабільності та національної єдності. В сучасній Україні, яка вкотре проходить через складні випробування, психічна складова національної ідентичності є надзвичайно важливими для збереження цілісності як окремого громадянина так і всієї держави, це також і своєрідний інструмент спротиву.

Національне самоусвідомлення сучасного українця має формуватися на історичних уроках та бути глибоким і непохитним. Окрім цього, важливе значення має емоційний зв'язок з нацією та його вплив на мислення, почуття, рішення та дії. А емоційний зв'язок, в свою чергу, має бути укріплений патріотизмом – любов’ю до своєї Батьківщини та прагненням дбати про неї і захищати її.

Зміцнення та розвиток державності України неможливі без загального усвідомлення громадянами своєї національної ідентичності. Відчуття такої належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, історичною пам'яттю, суспільно-державними (національними) цінностями, зокрема українською мовою і народними традиціями, безпосередньо позначається на житті кожної людини. Одним із пріоритетів діяльності держави і суспільства є відповідь на виклики та загрози, які в сьогоднішніх умовах здійснюють реальний вплив на формування національної свідомості.

Результати соціологічних опитувань, які проводились в Україні переконують, що проблема ідентифікації населення себе українцями, зокрема за регіональним зрізом, існує, а її розв'язання потребує перманентних комплексних дій, спрямованих на результат досягнення єдності в українському суспільстві, що можливе у спосіб подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу, консолідації суспільства навколо суспільно-державних (національних) цінностей. Існує нагальна потреба у здійсненні комплексу заходів, спрямованих на подолання постколоніальних та посттоталітарних деструктивних наслідків у свідомості населення України.

Вивченню національної ідентичності приділяли увагу, зокрема, такі зарубіжні вчені: АндреасКаппеллер, Ентоні Сміт, Ернест Ґеллнер, Ентоні Ґідденс, Мірослав Грох, Ерік Еріксон. Серед українських вчених, які вивчали національну ідентичність доцільно виділити: Мирослава Боришевського, Миколу Козловця, Петра Гнатенка, Володимира Євтуха, Юрія Гільбуха, Олексія Гору.

У 1950 році Е. Еріксоном введено у психологічну науку поняття «ідентичність». Під цим поняттям вчений розумів процес організації людини в індивідуальне «Я». Е. Еріксон розглядав ідентичність у таких значеннях: его-ідентичність, соціальна ідентичність, особистісна ідентичність». На його

переконання его-ідентичність є почуттям відповідальності самому собі, цілісності і безперервності власного існування в просторі та часі, можливість контролювати себе та розуміти вплив на власне життя осіб, які оточують. Загалом его-ідентичність є почуттям відповідальності самому собі - це сукупність загальних особистих уявлень людини про себе. Особистісною ідентичністю Е. Еріксон вважав цінності, цілі, здібності, переконання потреби, а також інші індивідуальні особливості людини. Соціальна ідентичність – це порівняння людиною себе з іншими членами соціальної групи, приміряння на себе соціальних ролей, усвідомлення соціальних цінностей.

Е. Еріксон також ввів поняття «ідентичність» для вивчення і дослідження культурно-історичних змін у суспільстві. Він вважав, що одним із найважливішим аспектів становлення ідентичності особистості є соціальне оточення. У своїй концепції Е. Еріксон виділив три форми ідентичності особистості: приписна - це ті фактори, які людина не обирає сама для себе та не може на них вплинути (приналежність до певної раси, національності, вікової групи та статі); набута - те, що людина може досягнути за допомогою власних зусиль (здобуття освіти тощо); запозичена – полягає у реалізації людиною певних соціальних ролей та обов’язків, які на неї покладено, а також тих, які вона засвоює впродовж життя.

Такі Вітчизняні науковці як: П. Гнатенко та В. Павленко запропонували свою власну філософсько-психологічну позицію щодо поняття «національна ідентичність». Розкриваючи зміст цього поняття вчені звертаються до робіт Е. Еріксона та Е. Сміта, в яких ними пояснено існування ідентичності на рівні особистості та колективу.

П. І. Гнатенко та В. М. Павленко вважають, що феномен національної ідентичності є багатовимірним і стосується не лише самоусвідомлення індивідом своєї належності до певної нації, включає емоційно-психологічну залученість до: національної культури, мови, історії, національних символів, звичаїв та традицій. Національна ідентичність, за їхнім підходом, формується

у процесі соціалізації особистості під впливом як мікросоціальних чинників (держава, освіта, засоби масової інформації), так і мікросоціального середовища (родина, друзі тощо).

Незважаючи на достатньо велику увагу до феномену ідентичності та національної ідентичності значна частина досліджень носить соціальний або філософський характер. При цьому, психологічні аспекти національної ідентичності, зокрема, механізми її формування та зв'язок із особистісними якостями залишаються недостатньо вивченими. А психологічні особливості становлення національної ідентичності українців взагалі не вивчалися. Проте, їх вивчення має не тільки теоретичне, але й істотне практичне значення у боротьбі за українську державу та українське національне «Я», що зумовлює актуальність теми дослідження.

Об’єкт дослідження: становлення національної ідентичності.

Предмет дослідження: психологічні особливості становлення національної ідентичності українців.

Мета дослідження: теоретично та експериментально дослідити психологічні особливості національної ідентичності українців.

Гіпотеза дослідження: передбачається, що рівень особистісної зрілості українців пов’язаний із рівнем сформованості національної ідентичності, що проявляється через усвідомлення власної належності до українського народу, емоційно-позитивне ставлення до української культури, мови та державності, а також активну громадянську позицію.

Виходячи зі змісту мети та гіпотези, завдання дослідження полягає в наступному.

1. Розкрити сутність поняття «національна ідентичність» у психологічному аспекті.

2. Теоретично та емпірично дослідити рівень національної ідентичності українців, в психологічному аспекті.

3. Сформувати психологічні рекомендації щодо розвитку національної ідентичності українців.

Для досягнення і вирішення поставлених завдань нами використано такі методи, як метод аналізу науково-теоретичних джерел, систематизації та узагальнення психологічних даних за обраною темою дослідження, психодіагностичні методи.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше проведено психологічне дослідження становлення національної ідентичності українців, в контексті особистісної зрілості індивіда.

Практичне значення. Результати дослідження мають значне практичне значення, оскільки можуть бути використані для розробки програм з підняття рівня національної свідомості українців та формування національної ідентичності.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

1.1 Сутність поняття «національна ідентичність українців»

Поняття «національна ідентичність» є багаторівневою категорією, яка синтезує у собі індивідуальне переживання приналежності до нації та соціокультурні чинники, що цю приналежність обґрунтовують. Етимологічно термін складається з двох базових елементів: «нація» (від лат. *natio* – народ, плем'я) та «ідентичність» (від лат. *identitas* – тотожність, однаковість).

Перші уявлення про ідентичність як тотожність суб'єкта самому собі зустрічаються ще в античній філософії. Зокрема, у працях Платона й Арістотеля ідентичність осмислювалася як сталість сутності, що поєднує у собі внутрішню цілісність та зв'язок з загальним порядком буття [13, 89]. У філософській традиції ідентичність розглядається як фундаментальна умова людського існування, що дозволяє індивіду зберігати послідовність, цілісність та унікальність попри зовнішні зміни.

У сучасному гуманітарному знанні ідентичність постає як об'єкт аналізу не лише філософії, а й соціології, культурології, психології та політичної науки. Зокрема, у соціології вона пов'язується з соціальним статусом і ролями, у політології з формуванням громадянської приналежності, у культурології з наративами, символами та колективною пам'яттю. Такий міждисциплінарний підхід дозволяє вивчати національну ідентичність як соціально сконструйовану, але особистісно переживану категорію, що поєднує внутрішнє відчуття належності з зовнішніми ознаками культурної спільноти.

Таким чином, першочергове осмислення поняття «національна ідентичність» вимагає аналізу обох його складових «нації» та «ідентичності», крізь призму історико-філософського і міждисциплінарного підходу. Це дозволяє перейти до розгляду психологічного сенсу поняття, який лежить у фокусі даного дослідження.

У психології ідентичність визначається як стійке переживання людиною власного «Я» у контексті її соціальної взаємодії. Це уявлення особистості про себе, яке формується через відображення у соціальному середовищі та є результатом інтеграції досвіду, ролей і міжособистісних зв'язків [19, 101]. Психологічна ідентичність виконує функцію збереження внутрішньої цілісності, безперервності буття, стабільності самоусвідомлення та орієнтації у світі.

Одним із перших, хто осмислив психологічні основи формування ідентичності, був З. Фрейд. У межах психоаналітичної парадигми він запропонував поняття «ідентифікація» як ключовий механізм розвитку особистості. Первинна ідентифікація виникає в ранньому дитинстві на основі емоційної прив'язаності до матері, тоді як вторинна пов'язана з ототожненням з авторитетними фігурами — насамперед з батьком, що відіграє вирішальну роль у формуванні морального ядра психіки — суперего [19, 98].

Ідеї З. Фрейда були істотно розвинені у працях Е. Еріксона, який запровадив концепцію «его-ідентичності» — інтегрованого уявлення про себе, що формується у процесі взаємодії особистості з соціумом на кожному з вікових етапів. За Е. Еріксоном, ідентичність — це результат подолання вікових криз і успішної інтеграції досвіду в єдину систему «Я». Порушення цієї динаміки веде до явища «дифузії ідентичності», що проявляється у внутрішній розгубленості та невпевненості в собі [13].

Саме ця теоретична модель дозволяє дослідити становлення ідентичності у контексті соціального досвіду, вікових криз та культурної належності. Е. Еріксон вважав, що ідентичність — це не лише результат

індивідуального досвіду, а динамічний процес формування цілісного «Я», яке забезпечує послідовність і згуртованість особистості впродовж усього життя.

У межах своєї теорії психосоціального розвитку Е. Еріксон описав вісім стадій, що відображають ключові конфлікти та завдання особистості на різних етапах життя. Центральне місце в цьому процесі займає стадія формування ідентичності, що припадає на юнацький вік. Саме в цей період особистість активно інтегрує свій попередній досвід, соціальні ролі та цінності, формуючи стійке уявлення про себе. Е. Еріксон увів поняття «его-ідентичності», під якою розумів стабільне відчуття власної ідентичності, яке є результатом інтеграції як внутрішніх переживань, так і зовнішніх соціальних впливів [13, 100-101].

З огляду на це, концепція Е. Еріксона має важливе значення для розуміння формування національної ідентичності. Его-ідентичність, як усвідомлення себе у світі через належність до певної культури, історії та спільноти, закладає основу для національної самоідентифікації. Згідно з підходом науковця, саме соціальне середовище та історичні обставини стають потужними детермінантами ідентичності, що дозволяє екстраполювати цю модель на процес формування національної ідентичності в умовах політичної нестабільності, війни чи міграції.

Розширюючи розуміння психологічної природи ідентичності, особливу увагу слід приділити теорії соціальної ідентичності, розробленій британськими психологами Генрі Теджфелом та Джоном Тернером. Їхня концепція дозволяє глибше зрозуміти, як ідентичність особистості формується через належність до певної соціальної групи, зокрема нації, як однієї з найзначущіший групових спільнот [13, 92].

Паніна Н. В. обгрунтовує, що соціальна ідентичність визначається як частина самосприйняття індивіда, що базується на усвідомленні своєї приналежності до певної соціальної групи та емоційно-ціннісному ставленні до цієї приналежності. Згідно з цією теорією, особа не просто

ідентифікує себе як члена певної групи, а й переживає позитивну самооцінку завдяки цій належності. Цей механізм набуває особливої актуальності у контексті національної ідентичності, де ідентифікація з нацією виконує функцію психологічної опори та джерела гордості, єдності й безпеки [32, 44].

Ключовими компонентами соціальної ідентичності виступають:

— когнітивна складова — усвідомлення своєї належності до групи;

— афективна складова — емоційне ставлення до групи та її членів;

— оцінна складова — оцінювання своєї групи у порівнянні з іншими.

Теорія Генрі Теджфета та Джона Тернера підкреслює значення між групових порівнянь, завдяки яким індивід формує свою соціальну позицію і самооцінку. У ситуації війни або зовнішньої загрози, як це спостерігається в Україні після 2014 року, механізм «ingroup-outgroup» стає ще більш активним: зростає значущість і позитивне ставлення до своєї національної спільноти (ingroup) та водночас підсилюється критичне сприйняття зовнішньої групи (outgroup) [6, 53].

Цей феномен пояснює зростання рівня національної згуртованості та посилення патріотичних настроїв серед громадян у періоди соціальних потрясінь. Водночас, соціальна ідентичність є не лише реакцією на зовнішні події, а й результатом тривалого процесу інтеріоризації культурних символів, історії, мови та традицій, що структурують національне «Я».

Аналізуючи вище зазначене, можемо сказати, що ідентичність формується в процесі ототожнення особистості з певними соціальними групами, зокрема через внутрішню інтеграцію норм, цінностей та символів, характерних для цих груп. Важливим соціальним утворенням, з яким особистість може ототожнювати себе, виступає нація — спільнота,

що водночас має символічну, культурну та психологічну вагу. Для глибшогорозумінняцьогомеханізмівформуванняцієїнаціональноїідентичностінеобхідно проаналізуватисамепоняття «нація», його багатовимірний зміст та значення у психологічному контексті.

Поняття «нація» є багатогранним і складним, охоплюючи водночас етнічний, політичний, культурний та соціально-психологічний виміри. У класичному розумінні нація — це спільнота, об'єднана спільною історією, мовою, традиціями, територією та символами[36]. Втім, у сучасному науковому дискурсі спостерігається переосмислення цього терміна, зокрема через призму соціальної психології та культурної антропології [21, 41].

Згідно з етнічним підходом, нація — це спільнота людей, об'єднана походженням, спільною мовою, релігією, культурними практиками та міфологією. Такий підхід був характерним для європейської гуманітарної думки XIX століття. Політичний підхід, що набув розвитку з модернізаційними процесами XX століття, трактує націю як громадянську спільноту, сформовану на базі спільної державності, правових інституцій, ідеї політичної нації незалежно від етнічного походження її членів [6, 52].

Окремий інтерес становить культурологічний і соціально-психологічний підхід, згідно з яким нація розглядається як уявна спільнота (англ. *Imagined community*), що існує в уявленні своїх членів, навіть якщо вони не знайомі між собою. Цей підхід був сформульований Бенедиктом Андерсоном у його праці *Imagined Communities* [47]. Він підкреслює, що національна спільнота конструюється через спільний медійний простір, мову, наративи історичної пам'яті та культурні символи.

У психологічному контексті нація постає як одна з найважливіших референтних груп, до яких індивід прагне належати. Вона виконує низку ключових психологічних функцій: формує життєві смисли, забезпечує стабільність «Я-концепції», задовольняє потребу в ідентичності, безпеці, приналежності та позитивній самооцінці [6, 53]. Ідентифікація з нацією

виступає фундаментом для розвитку таких рис, як патріотизм, відповідальність, відчуття історичної спадкоємності та культурної гідності.

В умовах соціальних криз, війни або політичної нестабільності нація як символічна спільнота виконує функцію психологічної опори. Саме в такі моменти ідентифікація з національною спільнотою посилює суб'єктивне відчуття сенсу, справедливості, спільної мети та духовної єдності. У цьому полягає тісний взаємозв'язок між поняттями «нація» та «ідентичність», де перше виступає змістовим наповненням другого.

Таким чином, нація в психологічному розумінні — не лише соціально-політичне чи культурне утворення, а й символічна спільнота, яка виконує низку важливих функцій для психіки індивіда. Вона забезпечує відчуття стабільності, належності, історичної тяглості, а в екстремальних умовах — стає джерелом опори та смислу. Саме у зв'язку з нацією формується один із ключових аспектів соціальної ідентичності особистості — національна ідентичність. Для розуміння цього складного явища важливо не лише окреслити його як термін, а й проаналізувати структуру, компоненти та психологічні особливості його становлення.

Термін «національна ідентичність» є міждисциплінарним і складним за змістом поняттям, що поєднує у собі психологічні, соціологічні, політологічні та культурологічні аспекти. З позиції психології, національна ідентичність — це глибинне усвідомлення особистістю своєї належності до національної спільноти, що супроводжується емоційною прихильністю, прийняттям цінностей, символів і традицій цієї спільноти [33, 45].

У фокусі психологічного аналізу, «національна ідентичність» - це суб'єктивне переживання людиною своєї включеності у націю як значущу референтну групу. Це включає в себе як когнітивне знання про власну національність, так і афективне, гордість, прихильність, навіть тривогу за долю народу, а також поведінкову готовність діяти на користь своєї нації.

На думку сучасних дослідників, таких як Мороз Л. П., структура національної ідентичності складається з трьох основних компонентів:

— Когнітивний компонент — знання особистістю про свою національну належність, усвідомлення історії, культури, традицій, символів своєї нації.

— Афективний компонент — емоційне ставлення до своєї нації, що виявляється в почутті гордості, любові, прихильності, а також у переживанні сорому або провини за дії нації в історичному чи сучасному контексті.

— Поведінковий компонент — готовність до дій на користь національної спільноти: збереження культури, мови, участь у громадському житті, активна позиція у ситуаціях, що стосуються національної гідності [30, 62].

Окрім зазначених базових складових, окремі автори виокремлюють ціннісно-смисловий компонент, який виявляється в інтеграції національних цінностей у структуру життєвої позиції особистості. Цей компонент безпосередньо пов’язаний із формуванням моральних орієнтацій, патріотизму, соціальної відповідальності.

Як зазначає Кравчук А. А., з точки зору розвитку особистості, національна ідентичність є важливою умовою формування зрілої «Я-концепції». Вона забезпечує стабільність самоусвідомлення, допомагає людині позиціонувати себе у просторі міжособистісної та суспільної взаємодії. Зокрема, усвідомлення національної належності виступає одним із чинників подолання ідентифікаційних криз, що часто супроводжують процес соціалізації у перехідні періоди — підлітковому, юнацькому, в умовах міграції чи війни [23, 83].

Таким чином, національна ідентичність є комплексною системою у структурі особистості, яка інтегрує знання, емоції, цінності й дії, спрямовані на підтримку зв’язку з національною спільнотою. Її формування є не лише результатом соціального впливу, а й виявом

особистісного вибору й глибинного психологічного процесу інтеграції «Я» в історичний та культурний контекст нації.

За аналізом сучасних українських науковців, зокрема, Гуменюк І. І., Мороза Л. П., Кравчук А. А., до ключових ознак національної ідентичності належать:

— Усвідомлення національної приналежності — чітке розуміння себе як частини певного народу, усвідомлення своєї національної історії, культури, мови та походження.

— Визнання національних цінностей — прийняття традицій, норм, ідеалів, притаманних національній культурі, та позитивне ставлення до них.

— Повага до національної символіки — використання та шанування державних і національних символів (прапор, герб, гімн, мова) у повсякденному житті як способу самовираження й прояву патріотизму.

— Готовність до захисту національних інтересів — схильність активно діяти в умовах загрози для нації, підтримка ідей національного відродження, участь у волонтерських, культурних або громадянських ініціативах.

— Включеність у національний дискурс — інтерес до подій, які стосуються національної спільноти, активне обговорення соціально-політичних процесів, що мають національне значення.

— Позитивна самоідентифікація з нацією — гордість за свою націю, відчуття єдності з її представниками, включення національної ідентичності у структуру власного «Я».

Ці ознаки можуть виявлятись по-різному залежно від віку, життєвого досвіду, соціального контексту. Зокрема, дослідження Гуменюк І. І. показало, що в умовах соціальних трансформацій, зокрема війни, відзначається зростання активного ставлення до національної ідентичності, що проявляється в готовності захищати державу, використовувати українську мову, підтримувати національні традиції [9].

Важливо також підкреслити, що національна ідентичність не є жорстко фіксованою. Її ознаки можуть змінюватися під впливом зовнішніх факторів: глобалізації, політичної мобілізації, переселення, інформаційного впливу тощо. Це робить необхідним постійне її дослідження у динаміці.

Виділені ознаки національної ідентичності дозволяють глибше зрозуміти, як саме цей феномен виявляється у щоденному житті особистості. Однак для формування цілісного уявлення про національну ідентичність українців важливо враховувати не лише психологічні характеристики, а й сучасний науковий дискурс, а також державну політику, спрямовану на її підтримку та розвиток.

Науковий аналіз національної ідентичності українців ґрунтується на поєднанні міждисциплінарних підходів, у яких особливу роль відіграє психологія, соціологія, політологія, культурологія. Згідно з дослідженнями сучасних українських науковців, національна ідентичність українців є результатом тривалого історико-культурного розвитку, що супроводжувався етапами формування самосвідомості, боротьбою за незалежність, конструюванням національного наративу та інтеграцією до європейського простору.

Так, дослідниця А. Капська наголошує, що для української ідентичності характерним є поєднання глибокого зв’язку з етнокультурною спадщиною та прагнення до демократичних цінностей і політичної самореалізації [15]. Ідентичність українців не лише відображає історичні травми та героїчне минуле, а й формує образ майбутнього, спільного і справедливого суспільства, в якому цінується гідність, свобода та взаємна підтримка.

На рівні державної політики, національна ідентичність визначена як ключовий об’єкт захисту та розвитку. Зокрема, у Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» національна ідентичність

трактується як «усвідомлення особою своєї належності до українського народу, прийняття його історії, культури, мови, традицій, духовних і моральних цінностей, а також почуття спільної долі та відповідальності за майбутнє країни».

Закон підкреслює необхідність:

— підтримки української мови як основи ідентичності;

— розвитку національної культури;

— популяризації історичних подій та постатей;

— формування патріотичної свідомості;

— захисту інформаційного простору від дезінформації та пропаганди [14].

Законодавча підтримка національної ідентичності є надзвичайно важливою в умовах війни, інформаційної агресії та загроз культурному суверенітету. Такі дії держави спрямовані на укріплення внутрішньої єдності українського суспільства, посилення ідентифікації громадян з національними цінностями та забезпечення умов для гармонійного розвитку особистості в межах національного контексту.

Таким чином, поєднання наукового та нормативно-правового підходів до розуміння національної ідентичності створює основу для цілеспрямованої і глибоко усвідомленої державної політики, яка враховує не лише потреби культурного збереження, а й психологічні механізми становлення національного «Я».

1.2 Психологічні особливості становлення національної ідентичності українців

Ерік Еріксон (E. H. Erikson) стверджував, що самоідентичність, або его-ідентичність, лежить в основі формування зрілої особистості. Зрілою є така особистість, яка має чітко окреслене уявлення про власне "Я", дотримується послідовних життєвих переконань, здатна брати на себе

відповідальність і приймати свідомі рішення [26]. Таким чином, психологічна ідентичність є не лише внутрішньою характеристикою, а й критерієм особистісної зрілості.

У цьому контексті можна зробити висновок, що его-ідентичність пов'язана з національною ідентичністю, адже особистісна зрілість передбачає й усвідомлене ототожнення себе з певною національною спільнотою. Така ідентифікація включає прийняття культурних норм, цінностей, історичної пам'яті, а отже, формується поняття національної зрілості як вияву гармонійного розвитку особистості у межах національної ідентичності [5].

Національна зрілість формується передусім під впливом національно-патріотичного виховання. Воно передбачає наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних цінностей, розвиток соціальної активності, відповідальності та готовності до виконання громадянського обов'язку щодо захисту державного суверенітету й територіальної цілісності України [35].

Попри наявність стратегій і концепцій на рівні державної політики, національно-патріотичне виховання у практиці освітніх закладів України реалізується фрагментарно. У багатьох випадках відсутні систематичні заняття, що сприяли б формуванню у молоді сталого відчуття національної належності, самоповаги як представника української нації, розуміння історичного досвіду та культури [22].

Крім того, дослідження історичного аспекту становлення національної ідентичності українців є вкрай необхідним. Адже навіть у новітній історії, починаючи з періоду відновлення незалежності України, а особливо після 2014 року, наша держава перебуває у стані національно-визвольної боротьби, зазнає атак на свою ідентичність, мову, культуру. Український народ пережив окупації, репресії, депортації, геноцид, що не могло не позначитися на колективному самосприйнятті [10].

Усе це вимагає глибшого осмислення психологічних чинників, які впливають на становлення національної ідентичності сучасного українця, її трансформацію в умовах війни та гібридних загроз.

Одним із критичних аспектів у розумінні психологічних особливостей становлення національної ідентичності українців є постгеноцидний статус нації, про який говорив американський історик і публіцист Джеймс Мейс, дослідник Голодомору 1932–1933 років. На його думку, наслідки геноциду мають не лише демографічні, а й глибокі психологічні виміри. Зокрема, він зазначав, що геноцид українського народу був спрямований на вбивство його розуму, тобто — фізичне й духовне знищення інтелектуальної еліти нації [28, 13].

Таке нищення національного ядра призводить до зниження рівня колективного спротиву в умовах зовнішніх чи внутрішніх загроз, а головне — до розриву історичної пам’яті, втрати зв’язку з попередніми поколіннями. У цьому контексті особливо актуальною постає проблема формування національної ідентичності без належного засвоєння досвіду історичних травм, що зумовлює вразливість і фрагментарність ідентичності сучасного українця.

Людина, яка не інтегрує у свою свідомість історичний досвід, національні трагедії та перемоги, втрачає когнітивні, поведінкові та емоційні орієнтири, необхідні для формування глибокого почуття належності до нації. У результаті національна свідомість стає нестійкою, а ототожнення себе з українською національною спільнотою — поверховим або ситуативним. Це створює сприятливі умови для маніпуляцій, підміни цінностей і поширення зовнішнього впливу, що ми спостерігаємо як у минулому, так і в сучасних умовах гібридної війни.

Варто акцентувати увагу на ключових історичних уроках, які не були вчасно засвоєні українським суспільством і, відповідно, мали негативний вплив на становлення національної ідентичності. Одним із таких уроків стало перманентне прагнення України до зовнішньої підтримки в умовах

відсутності достатнього внутрішнього ресурсу для боротьби за незалежність, що часто супроводжувалося довірою до сумнівних "союзників", передусім до московської держави.

Знаковою подією в цьому контексті стала Переяславська рада 1654 року, під час якої гетьман Богдан Хмельницький уклав союз із московським царем. Основною причиною цього політичного кроку була військова та політична неспроможність Війська Запорізького самостійно протистояти Речі Посполитій і реалізувати проєкт об'єднання українських земель. Московський цар Олексій Михайлович погодився взяти Україну під "заступництво" за умови присяги козацької старшини на вірність московській короні [42, 174].

Проте вже невдовзі виявилося, що обіцянки московської сторони були політичною маніпуляцією: реальні дії московського керівництва свідчили про імперські наміри і поступову анексію українських земель. Так, хоча в 1655 році об'єднані війська козаків і московитів здобули перемогу під Городком і підійшли до Львова, московські воєначальники почали займати території "в ім’я царя", що не відповідало домовленостям із Хмельницьким [8, 203].

Більше того, москва одноосібно розпочала переговори з Річчю Посполитою, ігноруючи українську сторону, а згодом Річ Посполита знову розпочала воєнні дії проти України, не без мовчазної згоди москви. Ці події стали першим задокументованим зрадництвом з боку московської влади, яке, однак, не стало вирішальним фактором у зміні політичної стратегії козацької старшини в наступні десятиліття.

Усе це стало історичним прецедентом, що започаткував тривалу лінію зовнішньої залежності, імперського тиску та втрати політичного суверенітету України, наслідки якого Україна відчуває й сьогодні. Ігнорування цього досвіду, відсутність критичного переосмислення союзів із Росією на різних етапах історії формувало колективну наївність, а отже — вразливість національної ідентичності до зовнішнього втручання.

Наступним болючим етапом у процесі історичного формування української національної ідентичності стало підписання Андрусівського перемир’я 1667 року, яке стало ще одним проявом зовнішнього вирішення української долі без участі самої України. 9 лютого 1667 року між Московським царством і Річчю Посполитою була укладена сепаратна мирна угода, що фактично підвела риску під війною 1654–1667 років. Варто зазначити, що цей договір був підписаний без згоди України, всупереч попереднім домовленостям між московською стороною та гетьманами — Богданом Хмельницьким, Юрієм Хмельницьким і Іваном Брюховецьким [42, 178].

Андрусівське перемир’я закріпило поділ українських земель між двома державами, наче йшлося про їхню приватну власність: Лівобережна Україна, разом із Києвом (на початку тимчасово, згодом постійно), відійшла до Московського царства, а Правобережжя — до Речі Посполитої. Запорозька Січ формально підпала під спільний контроль обох держав, що фактично позбавило її автономії [8, 236]. Подібний характер договору не лише ігнорував прагнення українського народу до соборності, а й став однією з ключових історичних травм у формуванні національної самосвідомості.

Природною реакцією на подібну зраду з боку зовнішніх "союзників" стало масове козацьке повстання. Цей акт спротиву свідчив про те, що навіть в умовах зовнішньої дестабілізації в українського народу зберігалася потреба у національній суб’єктності, що з часом трансформувалося у глибоке переконання: національну ідентичність не можна будувати на основі зовнішніх обіцянок, лише на внутрішній консолідації.

Примітно, що подібні акти зради з боку зовнішніх союзників не були поодинокими. Так, у 1651 році, під час битви під Берестечком, кримськотатарські війська, які виступали союзниками Хмельницького, залишили поле бою, що призвело до однієї з найтрагічніших поразок

української армії у період визвольної війни [46, 296]. Ці події ще раз підкреслюють небезпеку орієнтації на зовнішню допомогу без достатньої національної єдності, що є важливим уроком у контексті становлення національної ідентичності українців.

З огляду на історичний досвід, питання союзників України у боротьбі за її незалежність та право на вільне існування постає як болюча і водночас ключова тема для осмислення національної ідентичності. В історичній ретроспективі можна простежити, що більшість зовнішньополітичних союзів, укладених українськими державниками, виявлялися або неефективними, або завершувалися зрадою, що призводило до важких гуманітарних та соціальних наслідків для українського народу.

Одним із найяскравіших прикладів цього є Шведсько-український союз між гетьманом Іваном Мазепою та королем Карлом XII, укладений у 1708 році. Сподіваючись на визволення України з-під московського панування, Мазепа приєднався до шведів, однак наслідки цього кроку були трагічними. 2 листопада 1708 року війська Меншикова жорстоко зруйнували гетьманську столицю Батурин — місто було повністю знищене, а за різними оцінками, загинуло від 11 до 15 тисяч мирних мешканців [40, 142]. Цей акт мав на меті не лише покарати Мазепу за так звану "зраду", але й залякати все українське населення, яке могло прагнути незалежності.

Поразка союзних шведсько-українських військ у Полтавській битві 8 липня 1709 року, яка стала переломною в Північній війні, означала втрату реального шансу на звільнення України від московської залежності. Іван Мазепа не зміг реалізувати ідею незалежної України, однак його боротьба залишила глибокий слід у національній пам’яті як приклад жертовного служіння ідеї державності [46, 325].

У XX столітті трагедії українського народу набули нових, ще страшніших форм. Однією з найжахливіших подій в історії України став Голодомор 1932–1933 років, який був свідомо організований радянською

владою як акт геноциду проти українського селянства [28, 52]. Історик Джеймс Мейс наголошував, що Голодомор не лише фізично знищив мільйони українців, а й мав наслідком «вбивство розуму» нації — тобто ліквідацію її інтелектуальної еліти, що унеможливлювало саморефлексію та послаблювало ідентифікацію з власною історією [28, 54].

Особливо болісним є той факт, що в обох випадках, як у XVIII столітті, так і у XX реального міжнародного захисту українці не отримали. У випадку з Батурином та Полтавою — жодна європейська держава не втрутилася на користь українського народу. У випадку з Голодомором — світова спільнота або не визнавала факт геноциду, або мовчазно ігнорувала страждання мільйонів. Це породжувало глибоке почуття зневіри в зовнішню підтримку, що стало складовою колективної травми українського народу.

Уроки, які мала б винести українська нація з власної історії, особливо у XX–XXI століттях, вказують на життєво необхідну істину: у боротьбі за власну державність Україна може розраховувати насамперед на себе. Цей висновок мав би стати підґрунтям для формування ключового державного пріоритету, зміцнення національної безпеки, зокрема через розбудову сучасних, боєздатних Збройних Сил, здатних ефективно захищати територіальну цілісність і суверенітет держави. Як зазначає О. Майборода, державна ідентичність формується у тісному зв’язку з національною безпекою, особливо у періоди криз і війни [26, 67].

Проте цей урок не був належно засвоєний після проголошення незалежності України у 1991 році. Недооцінка загроз, що походять від агресивного сусіда, призвела до зниження обороноздатності держави упродовж десятиліть, що у свою чергу стало одним із чинників вразливості національної ідентичності в умовах зовнішнього тиску.

Воєнна агресія російської федерації проти України, яка розпочалася 20 лютого 2014 року з окупації Криму, стала переломним моментом у новітній історії української нації. Ця дата символізує початок не лише

масштабної війни, але й активізації процесів переосмислення національної ідентичності. Уже 12 квітня 2014 року війна охопила Донецьку та Луганську області, де було створено підконтрольні росії псевдоутворення — так звані «ДНР» і «ЛНР». Незважаючи на героїзм українських військових, значна частина територій залишилася окупованою, зокрема обласні центри Донецьк і Луганськ.

Спроби політичного врегулювання конфлікту, зокрема Мінський протокол (5 вересня 2014 року) та Мінськ-2 (12 лютого 2015 року), підписані в межах тристоронньої контактної групи та за участі лідерів країн Нормандського формату, не мали реального ефекту через систематичне порушення домовленостей з боку російської сторони [17,10]. Всі ці події ще більше актуалізували потребу в глибокому осмисленні національного «Я», в основі якого — усвідомлення себе як частини української нації, що бореться за свою свободу і гідність.

Збройна агресія Російської Федерації проти України, яка розпочалась 20 лютого 2014 року, є не лише актом військового вторгнення, а й кричущим порушенням міжнародних домовленостей. Зокрема, росія грубо порушила умови Будапештського меморандуму — багатосторонньої міжнародної угоди, укладеної 5 грудня 1994 року між Україною, Росією, Великою Британією та США. Угода передбачала гарантії суверенітету та територіальної цілісності України в обмін на її добровільну відмову від ядерної зброї.

Згідно з положеннями Меморандуму, сторони зобов’язувалися поважати існуючі кордони України, утримуватись від погроз або застосування сили проти її територіальної цілісності та політичної незалежності, а також не чинити економічного тиску з метою обмеження її суверенітету [2].

Проте реальність засвідчила зворотне: росія вкотре не дотрималася взятих на себе міжнародних зобов’язань, чим лише підтвердила історичну закономірність своєї зрадницької дипломатії. У цьому контексті влучними виглядають слова німецького філософа Е. Гартмана, який зауважив: «Угоди з Росією не варті й паперу, на якому вони написані».

24 лютого 2022 року о 4:00 ранку росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну, вивівши воєнний конфлікт на новий рівень. Попри підтримку з боку міжнародної спільноти, Україна продовжує самотужки вести боротьбу за власну свободу та незалежність, сплачуючи за це високу ціну людських життів. У такому контексті відмова України від ядерної зброї без належних гарантій та недооцінка загроз з боку Росії виглядає як приклад незасвоєного історичного уроку, який має вагомі наслідки для національної ідентичності.

Історичний досвід України — багатовікова боротьба за свободу, зради союзників, окупації, геноцидні злочини — виступає не лише контекстом політичної еволюції держави, а й чинником формування ментальної, ціннісної та емоційної основи національної ідентичності. Переживання колективної травми, необхідність збереження єдності в умовах кризи та загрози ззовні формують особливий тип національного самосприйняття. Саме тому важливо розглянути психологічні особливості становлення національної ідентичності українців як явища, що перебуває на перетині особистісного розвитку, соціального навчання та колективної пам’яті.

Національна ідентичність не є автоматичним продуктом етнічної приналежності чи громадянства. Вона формується як результат складної психологічної взаємодії між індивідом і соціокультурним середовищем, у процесі якого особистість усвідомлює свою належність до нації, приймає її цінності, історичну пам’ять та колективні символи.

З позицій психології, національна ідентичність виступає внутрішньою структурою «Я», що включає такі компоненти:

— когнітивний (знання про свою націю, її історію, культуру, мову);

— емоційний (гордість, любов, прив’язаність до національного);

— ціннісний (ідентифікація з національними ідеалами);

— поведінковий (готовність діяти в інтересах нації, підтримувати її цілісність і розвиток) [13, 90].

Хоча формування національної ідентичності розглядається як природний процес включення особистості до культурного та соціального простору нації, він не є автоматичним або гарантованим. Особливо в умовах постгеноцидного, постколоніального та травматизованого суспільства, на кшталт українського, цей процес може бути серйозно ускладнений внутрішніми психологічними бар'єрами. До таких бар'єрів належать:

1. Відчуження від колективного національного «Ми»

Часто громадяни, особливо молодь, не відчувають емоційної прив'язаності до нації як до спільноти. Це може бути результатом:

— втрати історичної пам'яті;

— впливу денаціоналізованого інформаційного поля;

— відсутності позитивних образів національного в медіапросторі;

— споживацького підходу до держави (де «держава мені винна» замість «я відповідальний за державу»).

2. Ідентифікаційна амбівалентність

Дослідження психологів, наприклад, Заверухи О. Я. показують, що багато українців перебувають у стані суперечливої ідентичності, коли одночасно притаманна і формальна приналежність до нації, і внутрішня відстороненість. Це призводить до:

— конформізму;

— уникнення громадянської активності;

— знецінення національної культури й мови[13, 92].

3. Внутрішня колонізація (постколоніальний синдром)

Як свідчать праці сучасних українських дослідників, а саме І. Бекешкіної, Т. Ткаченко, частина населення відчуває себе меншовартісною в порівнянні з представниками "великої" культури (особливо в контексті багаторічної русифікації). Це проявляється у:

— низькому рівні самоцінності національного;

— підсвідомому копіюванні чужої ідентичності;

— відмові від української мови навіть у сприятливому середовищі.

4. Травма втрати

Колективна травма (Голодомор, депортації, війни) породжує у суспільстві психологічний захист — уникання болючих тем, заперечення значущих подій, відчуження від ідентичності, пов’язаної з болем. Це призводить до:

— знецінення історичної пам’яті;

— втрати тяглості поколінь;

— переривання трансгенераційного передання ідентичності.

5. Відсутність позитивного образу себе як українця

Психологічно сильна національна ідентичність базується на гордості, усвідомленій належності, позитивному емоційному образі "Я як частини нації". Якщо цього образу немає — особистість схильна уникати ідентифікації з національним, замінюючи її космополітизмом, апатією або формальним патріотизмом без дій.

Якщо внутрішні бар’єри формуються унаслідок індивідуального досвіду, то зовнішні — зумовлені контекстом соціалізації: сім’єю, освітою, мас-медіа, державними інститутами, історичними травмами та поточними викликами. Але і ті, й інші справляють потужний психологічний вплив на процес ідентифікації особистості з нацією.

У дослідженнях українських психологів зокрема, Стешенко О. І. та Кононов О. Є. зазначається, що сучасна шкільна та університетська освіта, попри наявність формальних програм з національно-патріотичного виховання, часто не формує ціннісного ставлення до нації. Причини цього — несистемність, формалізм, а також брак психологічної роботи з поняттями "ідентичність", "належність", "гордість за націю"[19; 41].

Учень або студент може знати факти, але не інтеріоризувати (не привласнити) національну ідентичність як особистісну цінність. У психологічному сенсі це означає:

— відсутність інтеграції знань у Я-концепцію;

— розрив між когнітивним та емоційним компонентами ідентичності;

— поверхневу лояльність без емоційної глибини.

Український психолог С. Костенко підкреслює, що у глобалізованому медіапросторі молодь часто ідентифікує себе через споживацькі тренди, а не через глибинну належність до національної культури [20]. Це створює когнітивний конфлікт між привабливою універсальною «поп-культурною» ідентичністю і «непрестижним» образом національного.

У психології це можна інтерпретувати як кризу ідентичності за Е. Еріксоном, або навіть як дифузію ідентичності (відсутність чіткого усвідомлення себе як частини спільноти), що призводить до:

— імітації чужих культурних моделей;

— фрустрації ціннісного вибору;

— відчуження від рідної мови, традицій, національного дискурсу.

Становлення національної ідентичності потребує позитивного, послідовного наративу, що ґрунтується на правдивій, але не травматичній історії. Проте в українському суспільстві довгий час домінували або травматичні (Голодомор, репресії, війна), або розмиті й неструктуровані наративи. У результаті це спричинило:

— емоційну втому від національного дискурсу;

— захисну установку уникнення теми ідентичності;

— сприйняття національної тематики як чогось "неактуального" чи нав’язаного.

Психологічно це спричиняє уникнення ідентифікації, притаманної процесу емоційної ізоляції — відмова від важливої частини себе задля уникнення болю.

Отже, з усього вище зазначеного можемо зробити висновок, що становлення національної ідентичності українців є складним багаторівневим процесом, що охоплює як історико-політичні, так і глибокі психологічні виміри. На основі концепції Еріка Еріксона, національна ідентичність розглядається як частина особистісної зрілості, що включає когнітивну, емоційну, ціннісну та поведінкову складові. У контексті українського суспільства вона формується на тлі колективних травм, історичних зрад, зовнішніх впливів і постколоніального досвіду.

Історичні події, спричинили глибокі деформації у колективній пам’яті, що стали чинниками психологічного опору або, навпаки, відчуження від національного «Я». Брак послідовної національної політики, відсутність позитивних ідентифікаційних образів, слабка система національно-патріотичного виховання ускладнюють процес інтеріоризації національної ідентичності, особливо серед молоді.

Виявлені внутрішні психологічні бар’єри, такі як амбівалентність, знецінення національного, травма втрати, колоніальний синдром, свідчать про необхідність комплексної психологічної роботи як у сфері освіти, так і на рівні національного наративу. Сильна національна ідентичність не виникає автоматично, вона потребує формування через глибоку самоідентифікацію, переосмислення історичного досвіду, укорінення у цінності та культуру української нації.

Таким чином, становлення національної ідентичності сучасного українця є не лише соціальним чи політичним викликом, а передусім психологічною потребою, що визначає здатність особистості й суспільства до опору, самозбереження та розвитку в умовах війни, гібридних загроз і трансформаційного періоду національного відродження.

РОЗДІЛ 2
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

2.1 Організація проведення дослідження

Метою дослідження є виявлення особливостей взаємозв'язку між національною ідентичністю та особистісною зрілістю індивідів. У якості гіпотези висунуто припущення, що становлення національної ідентичності українців залежить від рівня їх особистісної зрілості.

Для перевірки цієї гіпотези було вирішено визначити рівень сформованості національної ідентичності та особистісної зрілості респондентів різного віку. Загальний обсяг вибірки становить 120 осіб. До дослідження було залучено дві підвибірки:

– 60 студентів віком від 19 до 23 років (38 жінок, 22 чоловіки);

– 60 респондентів віком від 30 до 60 років (28 жінок, 32 чоловіки), представників різних професійних сфер.

Для діагностики рівня національної ідентичності було використано авторську анкету-опитувальник, побудовану на концепції трикомпонентної структури ідентичності, що включає:

– **когнітивний компонент** (знання про націю, її історію, мову, звичаї та традиції);

– **афективний компонент** (емоційна залученість, почуття належності до нації);

– **конативний компонент** (готовність до захисту національних інтересів, активна патріотична позиція).

Анкета містить 30 тверджень, які оцінюються за шкалою:

– 0 – не згоден;

– 1 – важко відповісти;

– 2 – згоден.

Зворотні твердження (№ 4, 6, 18, 23, 25, 27, 28, 29, 30) кодуються в зворотному порядку:

– 0 – згоден;

– 1 – важко відповісти;

– 2 – не згоден.

Розподіл тверджень за шкалами:

— **Когнітивний компонент**: № 2, 6, 8, 10, 12, 15, 18, 21, 22, 25

— **Афективний компонент**: № 1, 4, 7, 9, 13, 17, 19, 24, 29, 30

— **Конативний компонент**: № 3, 5, 11, 14, 16, 20, 23, 26, 27, 28

Максимальний бал за кожною з трьох компонентних шкал – 20 балів. Загальний максимальний бал за всю анкету – 60 балів, що відображає рівень сформованості національної ідентичності.

Рівні інтерпретації за шкалами:

— **Низький рівень**: 0–20 балів (загальна шкала), 0–6 балів (компонентна шкала);

— **Середній рівень**: 21–40 балів (загальна), 7–13 балів (компонентна);

— **Високий рівень**: 41–60 балів (загальна), 14–20 балів (компонентна).

Для вивчення рівня особистісної зрілості було застосовано методику «Самоактуалізаційний тест» (SAT)**.** Тест містить 126 пар тверджень, з яких респондент обирає одне, що краще відповідає його життєвим переконанням. Методика дозволяє визначити рівень зрілості за двома інтегральними шкалами й 12 додатковими параметрами, що охоплюють такі риси, як автономія, самоповага, ціннісна орієнтація, гнучкість мислення, емоційна відкритість тощо.

Цей діагностичний інструментарій дає змогу дослідити, наскільки висока особистісна зрілість корелює з рівнем національної ідентичності, та окреслити вікові, статеві та мотиваційні особливості цього взаємозв’язку.

2.2 Результати дослідження рівня сформованості національної ідентичності та рівня особистісної зрілості

За результатами першої методики, що дозволив визначити загальний показник рівня сформованості ідентичності, ми отримали наступні дані, представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Загальний показник рівня сформованості ідентичності

Респонденти	**Студенти**			**Особи віком від 24 до 60 р.**		
Рівень	Низ.	Сер.	Вис.	Низ.	Сер.	Вис.
Результати	12	18	22	14	26	28

За результатами дослідження було виявлено такі тенденції: серед студентської вибірки (віком 19–23 роки) низький рівень національної ідентичності продемонстрували 12 осіб (20%), середній — 18 осіб (30%), високий — 22 особи (36,7%).

Натомість серед респондентів віком від 24 до 60 років низький рівень національної ідентичності спостерігається у 14 осіб (23,3%), середній — у 26 осіб (43,3%), а високий — у 28 осіб (46,7%).

Отримані результати дають підстави стверджувати, що в старшій віковій групі рівень сформованості національної ідентичності є вищим, ніж у молодшій. Це може свідчити про позитивну динаміку ідентифікаційних процесів із віком, а також про зв'язок із особистісною зрілістю, набутим життєвим досвідом, глибшим осмисленням національних цінностей та історичного контексту.

За результатами другої методики, метою якої є вивчення рівня особистісної зрілості респондентів за допомогою «Самоактуалізаційного тесту» (CAT), було отримано такі узагальнені показники представлені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Результати сформованості компонентів національної

Респонденти	**Студенти**			**Особи віком від 24 до 60 р.**		
Рівень	Низ.	Сер.	Вис.	Низ.	Сер.	Вис.
Когнітивний компонент	0	20	40	16	20	24
Афективний компонент	3	26	31	18	31	11
Конативний компонент	12	30	18	5	32	27

За результатами дослідження компонентів національної ідентичності було виявлено, що когнітивний компонент, який відображає рівень знань особистості про національну історію, культуру, мову, традиції:

— у студентів спостерігається найвищий рівень когнітивної поінформованості, адже 67% респондентів показали високі результати. Це, ймовірно, свідчить про позитивний вплив сучасної освітньої системи, зокрема навчальних програм із громадянської освіти та історії України, які зазнали реформування після 2014 року.

— серед дорослого населення лише 40% респондентів продемонстрували високий рівень, а майже третина (27%) — низький. Це може вказувати на наслідки тривалої ідеологічної русифікації та недостатнього національно-патріотичного виховання в попередні десятиліття.

Отже, можна стверджувати, що молодь краще проінформована про національну складову своєї ідентичності, але ця поінформованість ще не завжди пов’язана з активними переконаннями чи діями.

Афективний компонент, який характеризує емоційне ставлення до своєї нації — почуття гордості, любові, приналежності:

— серед студентів 52% мають високий афективний рівень, що демонструє позитивне емоційне ототожнення з українською нацією. Це може бути наслідком впливу актуальної патріотичної риторики, волонтерських рухів, участі в громадянських ініціативах та війни, що загострила почуття єдності.

— серед дорослих лише 18% продемонстрували високий рівень афективного компонента, тоді як третина має низький рівень. Це свідчить про те, що значна частина старшого покоління переживає відчуження від національного «Ми». Імовірними причинами є соціальна втома, песимізм, або ж травматичний досвід минулого (наприклад, пострадянська криза).

Таким чином, студенти емоційно більше ідентифікують себе з українською нацією, ніж старші респонденти. Водночас низький емоційний зв’язок у частини дорослих може ускладнювати формування національної консолідації в періоди загроз.

Конативний компонент, демонструє готовність до активної дії — захисту держави, участі у волонтерстві, громадській діяльності:

— У дорослих найвищі показники: 45% респондентів продемонстрували високий рівень, тоді як у студентів — лише 30%. Це свідчить про наявність у старшої групи сформованої громадянської позиції, готовності до самопожертви та реальних дій.

— Серед студентів половина має середній рівень — це вказує на потенціал до активності, який ще формується або очікує соціального запиту.

Отже, найвищу активну ідентичність демонструють дорослі, що відображає їх життєвий досвід, соціальну відповідальність та включеність у національні події (особливо в умовах війни). Студенти, натомість, мають потенціал до активізації, проте потребують практичного досвіду та мотиваційних прикладів.

Аналіз отриманих результатів дозволяє зробити комплексні висновки щодо особливостей національної ідентичності в учасників різних вікових

груп, з урахуванням структурних компонентів цієї ідентичності — когнітивного, афективного й конативного.

По-перше, результати засвідчили, що найвищі показники за когнітивним компонентом спостерігаються саме серед студентської молоді**.** Понад 65% студентів продемонстрували високий рівень обізнаності про українську мову, історію, традиції та культуру. Це свідчить про ефективність сучасних освітніх програм, реформування навчального змісту після 2014 року та загальну актуалізацію теми національної ідентичності в молодіжному середовищі. Натомість у старшої вікової групи лише 40% респондентів продемонстрували високі показники, що може пояснюватися довготривалими впливами радянської ідеології, інформаційною пасивністю та нестачею національного контенту в попередні періоди їх соціалізації.

По-друге, афективний компонент — емоційне ставлення до нації, гордість, любов і приналежність — є вираженішим у студентів. Більше половини опитаних молодих людей (52%) мають високий рівень емоційної ідентифікації з українською нацією, що свідчить про формування позитивного емоційного образу національного «Я». У дорослих респондентів цей показник суттєво нижчий: лише 18% продемонстрували високий рівень, що може свідчити про психологічне відчуження, емоційне вигорання, соціальну втому або травматичний досвід, пов’язаний з колективною історією.

По-третє, найвищий рівень сформованості конативного компоненту (готовності до дій в інтересах нації) спостерігається серед дорослих респондентів. Майже половина з них (45%) демонструють чітке прагнення захищати інтереси нації, брати участь у суспільному житті, відстоювати національні цінності. Це пояснюється більшим життєвим досвідом, участю у військових чи волонтерських ініціативах, сформованою громадянською відповідальністю. Серед студентів лише 30% мають високий рівень цього компоненту, натомість більшість (50%) перебувають на середньому рівні,

що вказує на потенційну готовність до дій, яка потребує соціального стимулювання.

Узагальнюючи, можемо стверджувати, що національна ідентичність студентської молоді має виражену пізнавальну та емоційну складову**,** проте ще не сформовану до кінця конативну — тобто не завжди трансформується у конкретну дію. Водночас у дорослого населення більше розвинена поведінкова активність та громадянська залученість**,** але часто бракує емоційної інтеграції та глибокого пізнавального контакту з культурним спадком.

Таким чином, національна ідентичність в обох вікових групах має як сильні сторони, так і зони психологічної вразливості. Для подальшого її розвитку необхідне системне поєднання інформування (когнітивної складової), формування позитивного емоційного образу нації (афективної складової) та стимулювання активної громадянської позиції (конативної складової) у всіх вікових групах.

Особливої уваги заслуговує молодь як ключовий ресурс національного оновлення, розвиток якої потребує психологічної підтримки, змістовної освіти та особистісно значущих моделей національної самореалізації.

2.3 Рекомендації щодо розвитку національної ідентичності українців

Результати дослідження показали середній рівень національної ідентичності та середній рівень особистісної зрілості опитаних респондентів.

Більшість людей не готові українців не готові брати активну участь у політичному та культурному житті України. Прослідковується відсутність непохитної віри в українську національну ідею. В більшості не має чіткого національного усвідомлення та відчуття обов’язку перед своєю нацією.

Це пояснюється відсутністю належного національно-патріотичного виховання, поганим знанням історії України та недостатньою особистісною зрілістю.

В свідомості кожного українця, з дитинства, потрібно закладати міцний фундамент когнітивного компоненту національної ідентичності. Така мета може бути досягнута національно-патріотичним вихованням особистості. А також поглибленим вивченням історії, культури українського народу та української літератури. Окрім формування знань та уявлень про свою націю також має формуватися обов'язок відстоювання її інтересів і це має відбуватися ще в дошкільному віці. Також необхідним є виховання в дусі поваги один до одного.

Окремо слід звернути увагу на те, що низький рівень національної ідентичності переважає у колишніх громадян СРСР. Цим, зокрема, пояснюється розкол у суспільстві з приводу війни в Україні. Це послаблює сприйняття образу військового як захисника та героя і формує негативне ставлення до національних герої держави. Крім того, це викликає сором за причетність до своєї нації, що знижує рівень сформованості афективного компоненту національної ідентичності.

Це ставлення деформує бажання брати активну участь в культурному та політичному житті держави, зберігати її звичаї та традиції, і призводить до зниження рівня конативної компоненту національної ідентичності.

Водночас слід зазначити, що програми національного виховання, які існують, зокрема, входять до курсу історії України та української літератури спрямовані на передання на інформаційне ознайомлення із українською нацією, однак, не спрямовані на формування української національної свідомості, в контексті боротьби за українську націю.

Вирішення наведених проблем є першочерговим національним завданням.

Для розвитку національної ідентичності необхідно розширити програми національно виховання у всіх навчальних закладах. Програма розвитку патріотизму та національної ідентичності повинна бути направлена на розвиток системи знань про основні характеристики своєї нації, її історію, культуру, політичне життя, формування почуття гордості за своїх національних героїв, поваги до них, спільності з представниками нації, та на формування бажання та готовності до захисту держави, відстоювання національних інтересів, активної участі в політичному житті держави.

До реалізації програми зміцнення національного виховання обов'язково має бути творчий підхід, що вимагає високого професіоналізму та креативності мислення. Для розвитку когнітивного та афективного компонентів можна використовувати патріотичних фільмів, мутфільмів (для дітей), з метою поглиблення знань, розвитку співчуття героям, формування поваги до них.

Також обов'язковим має бути вивчення патріотичних творів української літератури, народної творчості, звичаїв та традицій, культури, а також художньої творчості українських митців.

Навчально-виховний процес обов'язково має ґрунтуватися на принципах взаємоповаги.

Також доцільно залучати в навчальний процес відомих людей, які зробили вагомий внесок для зміцнення національної ідеї. Наприклад, письменників, поетів, видатних діячів культури тощо.

Окремо варто зазначити, щоконативний компонент національної ідентичності багато в чому обумовлюється саме готовністю відстоювати інтереси держави та висловлювати активну громадянську позицію. Таканеготовність зумовлена низьким рівнем особистої відповідальності індивіда та недостатньою особистісною зрілістю. Готовність брати на себе відповідальність є важливою складовою особистісної зрілості. Тому,

формування відповідальності та особистісної зрілості має бути визначальним завданням для всіх навчальних закладів.

Формування національної свідомості осіб, які не відвідують навчальні заклади має здійснюватися через соціальні мережі, телебачення та радіомовлення.

Підсумовуючи наведене варто зазначити, що становлення національної ідентичності українців, яке відбувається під впливом таких негативних факторів як посттоталітаризм, війна та ворожа пропаганда має бути одним із першочергових завдань держави.

ВИСНОВКИ

У процесі виконання кваліфікаційної роботи було досягнуто поставленої мети — теоретично та експериментально дослідити психологічні особливості національної ідентичності українців. Результати аналізу наукових джерел і емпіричних даних дозволили сформулювати такі висновки:

1. На основі аналізу психологічної та історичної літератури з'ясовано, що національна ідентичність — це складне багаторівневе утворення, яке включає когнітивний (знання про свою націю), афективний (емоційне ставлення до нації) та конативний (готовність до активних дій на її захист) компоненти. Вона формується у процесі соціалізації, освіти, досвіду взаємодії з національною спільнотою та під впливом історичної пам'яті.

2. Психологічні особливості становлення національної ідентичності українців зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. До внутрішніх належать: відчуження від національного «Ми», ідентифікаційна амбівалентність, постколоніальний синдром, колективна травма та відсутність позитивного образу себе як українця. Серед зовнішніх: фрагментарність національного виховання, слабка присутність українських культурних символів у медіапросторі, історична спадщина радянської політики денаціоналізації.

3. За результатами емпіричного дослідження встановлено, що рівень національної ідентичності відрізняється залежно від вікової категорії. Студентська молодь здебільшого має середній рівень ідентичності, з акцентом на афективний компонент, тобто емоційне ототожнення з нацією. Натомість респонденти віком від 24 до 60 років демонструють переважно високий рівень сформованості національної ідентичності — особливо у конативному компоненті, що свідчить про вищу готовність до захисту національних інтересів.

Результати дослідження також показали, що респонденти з вищим рівнем особистісної зрілості демонструють послідовні переконання, відповідальне ставлення до національної спільноти, що узгоджується з теоретичним припущенням про взаємозалежність особистісної зрілості та національної ідентичності. Проте це твердження потребує подальшого поглибленого вивчення з використанням математично-статистичного аналізу.

4. Отримані дані дозволили сформувати практичні рекомендації, спрямовані на підтримку процесу розвитку національної ідентичності. Зокрема, акцент зроблено на необхідності вдосконалення національно-патріотичного виховання в освітніх закладах, формуванні позитивного образу українця, популяризації історичних прикладів боротьби за незалежність і розвитку програм, спрямованих на зміцнення особистісної зрілості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бекешкіна І. Е. Посттоталітарна свідомість як фактор ідентичності українців. *Політична психологія*. 2018. № 2. С. 34–41.

2. Будапештський меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, 5 грудня 1994 року. *Офіційний вісник України*. 1995. № 3. С. 12–15. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004650-94#Text

3. Ворончук І. Родина в XVI–XVII ст.: брати у внутрішніх взаємостосунках (за матеріалами Волині). *Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини в загальноєвропейському вимірі* : тези доповідей V Міжнар. наук. конф. Кам'янець-Подільський, 2017. С. 50–54.

4. Гаврилова С. М. Его-ідентичність у концепції Е. Еріксона як фактор особистісної зрілості. *Психологічні перспективи*. 2021. Вип. 38. С. 45–52. DOI : https://doi.org/10.32782/2227-1376/2021-38.7

5. Гнатюк О. М. Психологічні чинники формування національної самосвідомості молоді. *Наук. вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. Серія : Психологія. 2021. № 71. С. 48–54.

6. Гнатюк М. В. Національна ідентичність як чинник психологічної стійкості в умовах війни. *Психологічна наука і практика*. 2023. Т. 4, № 18. С. 50–58. DOI : https://doi.org/10.32782/2709-0584/2023-4.7

7. Гордієнко М. Цінності майдану як складова модерного націоґенезу. *Націоналістичний портал*. 2016. URL : https://ukrnationalism.com/publications/1870-tsinnosti-majdanu-yak-skladova-modernogo-natsiogenezu.html

8. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. Т. 9. Київ : Наукова думка, 2007. С. 230–240.

9. Гуменюк І. І. Ознаки національної ідентичності особистості в умовах суспільних трансформацій. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Психологічні науки. 2022. № 1(6). С. 95–102. DOI : https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2022-1-6

10. Довженко В. М. Формування національної ідентичності в умовах гібридної війни: психологічний аспект. *Психологія і суспільство*. 2020. № 4(83). С. 22–29.

11. Домановський А. М. Сторінка з історії харківської візантиністики (про спробу перекладу «Книги епарха» в Харківському університеті). *Проблеми періодизації історії та історіографічного процесу*: Харківський історіографічний збірник. Харків, 2002. Вип. 5. С. 101–107.

12. Жовтобрюх М. Ідеї гуманізму в українському праві Київської Русі. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 10. С. 151–156.

13. Заверуха О. Я. Психологічні засади національної ідентичності особистості : монографія. Київ : Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2021. 248 с.

14. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 21 вересня 2023 р. № 2963-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2963-20#Text

15. Капська А. Й. Психологічні детермінанти формування національної ідентичності в умовах суспільних трансформацій. *Психологія особистості*. 2021. № 1(16). С. 45–52. DOI : https://doi.org/10.33120/pops2021.16.45

16. Касьянов Г. Історія України. Київ : Либідь, 2021. 190 с.

17. Кіпень В. С. Мінські угоди: генеза, зміст і наслідки. *Центр досліджень проблем громадянського суспільства*. Київ :2019. С. 9–11.

18. Коваленко М. С. Національно-патріотичне виховання як чинник формування національної ідентичності молоді. *Педагогіка і психологія*. 2021. № 1. С. 43–49.

19. Кононов О. Є. Ідентичність як наукове поняття в сучасному гуманітарному дискурсі. *Психологічні перспективи*. 2020. № 36. С. 96–103. DOI : https://doi.org/10.32626/2227-6505.2020-36.96-103.

20. Костенко С. О. Масова культура як чинник деформації національної ідентичності молоді. *Актуальні проблеми психології*. 2020. Т. 15, Вип. 2. С. 95–101.

21. Костенко О. М. Психологічна природа національної ідентичності: теоретичні підходи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Психологія. 2022. № 1(15). С. 39–44. DOI : https://doi.org/10.17721/2415-8801.2022.1.6.

22. Костюк Г. С. Національна ідентичність: соціально-історичні витоки та сучасні виклики. *Вісник психології і соціології*. 2022. № 2(95). С. 45–53.

23. Кравчук А. А. Роль національної ідентичності в особистісному становленні молоді. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Серія : Психологічні науки. 2022. № 4(57). С. 78–85. DOI : https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2022.4.11.

24. Кравчук А. А. Роль національної ідентичності в особистісному становленні молоді. *Психологічні науки* : збірник наукових праць. 2022. № 4(57). С. 78–85. DOI : https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2022.4.11.

25. Лешенок У. С. Емпірична ідентифікація політичних орієнтацій на основі життєвих цінностей в українському суспільстві : дис. ... канд. соц. наук : 22.00.02. Київ, 2020. 192 с.

26. Майборода О. М. Національна ідентичність як чинник національної безпеки. Київ : НІСД, 2020. 128 с.

27. Максименко О. Г. Внутрішня депривація та її діагностика. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія : Психологічні науки. 2012. С. 142–147.

28. Мейс Д. Голодомор в Україні. Погляд американського дослідника. Київ : КМ Academia, 2003. С. 52–54.

29. Мейс Дж. Чому саме Україна? Київ : Український Центр Досліджень Голодомору, 2003. 28 с.

30. Мороз Л. П. Компонентна структура національної ідентичності особистості. *Актуальні проблеми психології*. 2020. Т. XVI, Вип. 2(23). С. 59–67. DOI : https://doi.org/10.33120/app2020.23.59.

31. Офіційний сайт Президента України. Заява про початок збройної агресії РФ. URL : https://www.president.gov.ua

32. Паніна Н. В. Соціальна ідентичність особистості: сучасні підходи до дослідження. *Український соціум*. 2021. № 2(77). С. 40–48.

33. Паніна Н. В. Ідентичність: міждисциплінарні аспекти дослідження. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 2. С. 41–52. URL : https://stmm.in.ua/archive/2017/2_2017/6.pdf

34. Паніна Н. В. Національна ідентичність у контексті суспільних трансформацій. *Психологія і суспільство*. 2021. № 3(81). С. 43–51. DOI : https://doi.org/10.32640/ps2021.3.4.

35. Постанова Кабінету Міністрів України № 509 від 03.06.2020 р. «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2020-п#Text

36. Психологічний словник / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова ; за ред. Н. А. Побірченко. Київ : Університет, 2007. 336 с.

37. Руденко Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації : монографія. Київ : Видавництво Людмила, 2020. 364 с.

38. Руденко Ю., Губко О. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність. Київ : МАУП, 2007. 384 с.

39. Сас П. М. Запорозьких козаків система цінностей. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2005. Т. 3. 672 с.

40. Сергійчук В. Батуринська трагедія 1708 року. Київ : Українська видавнича спілка, 2008. 184 с.

41. Стешенко О. І. Формування національної ідентичності в умовах освітньої реформи: психологічний вимір. *Психологія і суспільство*. 2019. № 2. С. 78–84.

42. Субтельний О. Україна: Історія. Київ : Либідь, 2008. 736 с.

43. Ткаченко Т. І. Психологічні бар'єри національної ідентичності у молоді: соціокультурний контекст. *Актуальні проблеми психології*. 2021. Т. 3. Вип. 12. С. 113–120.

44. Холоднюк С. Розуміння соціально-правової цінності людини у період Київської Русі. *Публічне право*. 2017. № 2. С. 283–290.

45. Шапар В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.

46. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. Київ : Критика, 2020. С. 279–283.

47. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London : Verso. / пер. укр.: Андерсон Б. Уявлені спільноти. Київ : Ніка-Центр, 2011.

48. Klymenko O., Yatchenko V., Semenova O., Fihurnyi Y., Shakurova O. Impact of the full-scale aggression of Russia against Ukraine on the modern ethno-cultural and national-patriotic development of Ukrainian students: Sociological dimension. *Ukrainian Studies*. 2023. № 4(85). С. 49–64. DOI : https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(85).2022.268294

49. Kukharuk O. Characteristics and determinants of Ukrainian youth's ethnonational identity. *Psychological Prospects Journal*. 2020. № 25. С. 119–130. URL : https://www.psychoprospects.vnu.edu.ua/index.php/psychoprospects/article/view/107

50. Markstrom C. A. Identity formation of American Indian adolescents: Local, national, and global considerations: American Indian identity. *Journal of Research on Adolescence*. 2011. Vol. 21(2). P. 519–535. DOI : https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2010.00690.x

51. Transparency International Ukraine. Індекс сприйняття корупції 2022. URL: https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2022/

52. UA Foreign Affairs: Євромайдан як складова Революції Гідності. URL:https://web.archive.org/web/20151124232839/http://uaforeignaffairs.com/ua/zs/anglomovna-versija/view/article/jevromaidan-jak-skladova-revoljuciji-gidnosti/